

Joanna Rychter

Peryfrazy nazw religijnych w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej

Studia Językoznawcze 15, 81-102

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

JOANNA RYCHTER

Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim, Wydział Humanistyczny
Gorzów Wielkopolski

Peryfrazy nazw religijnych w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej

Słowa kluczowe

peryfrazy, idiolekt, charakterystyka semantyczna i funkcjonalna

Keywords

periphrases, idiolect, semantic and functional characteristic

Biblia inspirowała umysły ludzi przez całe stulecia i wywarła głęboki wpływ na twórczość literacką różnych epok. Nazwy z kręgu religii, przede wszystkim religii chrześcijańskiej, np. Bóg¹, anioł², szatan³, Chrystus, odnajdujemy w lirykach Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej. Już w dobie Młodej Polski istniała tendencja do unikania konkretnych nazw religijnych i zastępowania „niewyraźnego” rozmaicie, najczęściej za pomocą metafor, metonimii i peryfraz⁴. Pawlikowska-Jasnorzewska pojęcia z kręgu religii oddaje za pomocą

¹ Por. J. Rychter, *Językowa kreacja Boga w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej*, w: *Język doświadczenia religijnego*, pod red. G. Cyrana i E. Skorupskiej-Raczyńskiej, Szczecin 2008, t. I, s. 107–121.

² Por. J. Rychter, *Językowa kreacja anioła w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej*, w: *Język. Religia. Tożsamość*, pod red. G. Cyrana i E. Skorupskiej-Raczyńskiej, Gorzów Wielkopolski 2008, t. II, s. 59–70.

³ Por. J. Rychter, *Językowa kreacja szatana w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej*, w: *Język doświadczenia religijnego*, pod red. G. Cyrana i E. Skorupskiej-Raczyńskiej, Szczecin 2010, t. III, s. 105–116.

⁴ M. Podraza-Kwiatkowska, *Obraz Boga wśród światopoglądowych przemian Młodej Polski*, w: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*, pod red. B. Kreji, Gdańsk 1999, s. 146–147.

różnych figur stylistycznych, m.in. omówień⁵. Celem tego artykułu jest semantyczna i funkcjonalna charakterystyka 41 peryfraz nazw religijnych wybranych z liryków⁶ poetki. W artykule podjęto próbę wskazania omówień nowatorskich, oryginalnych, jak i konwencjonalnych oraz ustalenia ich motywacji literackich, a także kulturowych.

Peryfraza w literaturze lingwistyczno-stylistycznej jest różnorodnie definiowana. W niniejszym opracowaniu wybrano stylistyczny punkt widzenia, stąd peryfrazę rozumiemy jako „rodzaj zamienni, czyli zamiast użycia właściwej nazwy omówienie cechy, czynności, albo samego zjawiska”⁷. Językoznawcza definicja jest szersza i zakłada, że „to użycie wyrażenia złożonego, opisowego zamiast pojedynczego wyrazu”⁸.

Stratyfikacja semantyczna wykazała, iż 10 omówień stanowią peryfrazy nazwy *Bóg*; 2 – nazwy *Chrystus*; 6 – bogów pogańskich. W zebranych materiale znalazło się poza tym 9 omówień nazwy *diabeł*, 4 nazwy *anioł*, 2 nazwy *zaświaty* oraz 2 – świętych. Analizie poddano również 6 peryfraz nazwy *niebo/raj*⁹, odwołujących się do wizji nieba jako miejsca przebywania Boga (por. tabela).

⁵ W ostatnich latach pojawiło się wiele prac poświęconych peryfrazie: M. Bańko, *Słownik peryfraz, czyli wyrażen omownych*, Warszawa 2002; M. Białokórska, *Mickiewiczowskie peryfrazy*, Szczecin 2002; eadem, *Mickiewiczowskie peryfrazy z komponentem ogień i światło*, „Studia Językoznawcze”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, Szczecin 2005, t. 4, s. 9–22; S. Cygan, *Peryfrazy z kręgu flory w tekstach Stefana Żeromskiego*, w: *Literatura i życie literackie XIX i XX wieku. Prace ofiarowane Profesorowi Zdzisławowi Jerzemu Adamczykowi w roku Jubileuszu*, pod red. B. Utkowskiej i K. Jaworskiego, Kielce 2006, s. 115–130; I. Loewe, *Konstrukcje analityczne w poezji Młodej Polski*, Katowice 2000; V. Machnicka, *Peryfrazy Bolesława Prusa*, Siedlce 2011; J. Rychter, *Funkcjonalno-semantyczna sprawność peryfraz w „Beniowskim” Juliusza Słowackiego*, w: *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, pod red. Z. Krączyńskiej i Z. Zagórskiego, Poznań 2002, t. VIII, s. 29–43; eadem, *Funkcje peryfraz nazw księżycy i słońca w utworach poetyckich Juliusza Słowackiego*, „Studia Językoznawcze”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, Szczecin 2006, t. 5, s. 181–198; eadem, *Funkcje peryfraz nazwy „niebo” w utworach poetyckich Juliusza Słowackiego*, „Studia Językoznawcze”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, Szczecin 2007, t. 6, s. 107–124; eadem, *Peryfrazy nazw astronomicznych i meteorologicznych w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej*, „Studia Językoznawcze”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, pod red. M. Białokórskiej, t. 8, Szczecin 2009, s. 107–124; eadem, *Peryfrazy nazwy „niebo” w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej*, „Studia Językoznawcze”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, Szczecin 2010, t. 9, s. 221–234; eadem, *Peryfrazy nazw florystycznych w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej*, „Studia Językoznawcze”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, Szczecin 2011, t. 10, s. 269–292; eadem, *Peryfrazy nazw z kręgu fauny w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej*, w: *Między dawnymi a nowymi słowy*, pod red. E. Skorupskiej-Raczyńskiej i J. Rutkowskiej, Gorzów Wielkopolski 2010, s. 122–144; S. Zabierowski, *O losie jednej z peryfraz Jana Kochanowskiego*, „Ruch Literacki” 1970, z. 6, s. 353–357.

⁶ M. Pawlikowska-Jasnorzewska, *Poezje zebrane*, pod red. A. Madydy, Toruń 1993, t. I–II.

⁷ H. Kurkowska, S. Skorupka, *Stylistyka polska*, Warszawa 1959, s. 198–199; *Słownik terminów literackich*, pod red. J. Sławińskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998, s. 381 podaje definicję: zastąpienie nazwy jakiegoś zjawiska przez bardziej lub mniej rozbudowane jego opisanie. Takie samo ujęcie peryfrazy znajdujemy w: J. Ziomek, *Retoryka opisowa*, Wrocław 2000, s. 193.

⁸ M. Białokórska, *Mickiewiczowskie peryfrazy...*, s. 11.

⁹ Wszystkie peryfrazy nazwy *niebo* (30) omówiono w osobnym szkicu: J. Rychter, *Peryfrazy nazwy „niebo”...*

Stratyfikacja semantyczna peryfraz nazw religijnych

Lp.	Podział semantyczny	Liczba peryfraz
1.	Bóg	10
2.	diabeł	9
3.	bogowie pogańscy	6
4.	niebo	6
5.	anioł	4
6.	Jezus Chrystus	2
7.	święci	2
8.	zaświaty	2
Razem		41

1. Peryfrazy nazwy *Bóg* (10)

Maria Pawlikowska-Jasnorzewska na określenie Boga użyła 10 nazw syntetycznych w 104 użyciach tekstowych (*Bóg* 76×, *Pan* 8×, *Stwórca* 5×, *Łaskawy* 2×, *Jasny* 1×, *Wynalazca* 1×, *Inżynier* 1×, *Pirotechnik* 1×, *Ty* 6×, *On* 3×), zaś omówień tylko 10, co sugeruje rozważne stosowanie omawianej figury stylistycznej. Poszczególne peryfrazy nazwy *Bóg* niosą informacje na temat atrybutów boskiej istoty i funkcji pełnionych przez Nią, stąd materiał zostanie ukazany w następujących grupach: *Bóg* – władca; *Bóg* – wszechwiedzący, wszechobecny; *Bóg* – stwórca oraz *Bóg* – źródło darów.

1.1. *Bóg* – władca

W poezji autorki *Niebieskich migdałów* znajdujemy peryfrastyczne określenia Boga motywowane wydarzeniami biblijnymi, eksponujące Jego wielką siłę, przedstawiające Go jako absolutnego władcę. Omówienie nazwy *Bóg* – *Ten, który wszystko może* – podkreśla, iż od Jego woli zależą losy człowieka:

*Podniosłam z piasku tę brylkę
smutną, fiołkową, kalekę
(oby tak ze mną uczynił)
Ten, który wszystko może
i położyłam na fali –
i utonęła daleko, [CI Meduzy, I 266]¹⁰.*

¹⁰ W nawiasach podano: skrót tytułu tomiku, skrót tytułu wiersza, zaś po przecinku numer tomu oraz stronę, na której znajduje się liryk.

W wierszu *Stwórca* Bóg zobrazowany jest jako pan życia i śmierci. Portret srogięgo, wszechmocnego Boga, decydującego o przeznaczeniu, losach człowieka współkreuje peryfrazą *ten, co mnie życie odbierze*:

*Achilles płakał z rozpaczy zabiwszy Pentesyleję –
lecz ten, co mnie życie odbierze, nie krzyknie z żalu i strachu.
Poleci za motylami, do kwiatów się roześmieje
i zaśnie w złotym powietrzu, w sieci najnowszych zapachów.* [W St, I 227].

Przedstawianie Boga jako wszechpotężnego władcy świata funkcjonowało już w XVI wieku, co zaświadcza następujące konstrukcje analityczne: *król nieba i ziemie, król wszystkiego świata, cesarz niebieski, monarcha wieczysty, wódz niebieski*, wyekscerpowane przez Wojciecha Ryszarda Rzepkę i Bogdana Walczaka ze *Słownika polszczyzny XVI wieku*¹¹. W dobie romantyzmu kontynuowano ten typ prezentowania, co potwierdzają nazwy syntetyczne: *Pan, Król, Władca*, czy omówienie *król tysiąca-tysięcy*, wynotowane przez Jadwigę Puzyninę z liryki tej doby¹². Badania Mirosławy Białoskórskiej wykazały, że u Adama Mickiewicza znajdujemy 23 peryfrazy nazwy *Bóg*, z których 5 przedstawia Stwórcę jako władcę świata: *król na niebiosach* (RozmWiecz III, 522); *ten, co króluje w niebie* (RozmWiecz V, 198); *wieczna władza* (D3 IX, 645); *wieczny majestat* (D3 IV, 193) oraz *Pan świata* (PT VI, 23)¹³. Mirosław Bańko wśród konwencjonalnych, najbardziej znanych XX-wiecznych peryfraz nazwy *Bóg* odnotował konstrukcje: *Król Niebieski, Król Niebios, Pan Stworzenia, Pan świata, Pan Wszelkiego Stworzenia, Pan Zastępów, Władca Stworzenia*¹⁴, które podkreślają, że „jest On najwyższym z władców, panem świata i wszelkiego stworzenia oraz dziejów”¹⁵. Do powyższych przedstawień nawiązuje peryfrazą *światów rządca* użyta przez Pawlikowską-Jasnorzewską w wierszu *Maskarada Phyllii*:

*Phyllio! czyjaż dłoń, dla twego dobra,
Przesadziła cię w roślinny obraz
Przeciw prawdom, które wskazał światów rządca?* [I 507].

W repertuarze omówień nazwy *Bóg* odnajdujemy też konstrukcję o wielowiekowej tradycji, a mianowicie: *Pan nad Pany*. Omówienie to pojawiło się w liryku *Modlitwa*, gdzie czytamy:

¹¹ Podaję za: W.R. Rzepka, B. Walczak, *Bóg i szatan w polszczyźnie XVI wieku*, w: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego...*, s. 59.

¹² J. Puzynina, *Językowy obraz Boga w poezji romantycznej*, w: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego...*, s. 105.

¹³ M. Białoskórska, *Mickiewiczowskie peryfrazy...*, s. 194.

¹⁴ M. Bańko, *op.cit.*, s. 297.

¹⁵ *Ibidem*, s. 97.

*i za to, że w owocnym targu w złote rano
nad granaty rozdarte, nad smukłe banany
pożądańsze są usta me, mocne wezbraną
krwią – podziękę składam Ci, **Panie nad Pany** [Ou Eti Mod, II 266].*

Peryfrazą doskonale koresponduje z litanijnym stylem utworu. Marian Kucala podaje, iż nazwa *pan nad pany* ‘Chrystus’ wystąpiła w tzw. *Książeczce Nawojki*, modlitewniku z końca XV wieku¹⁶. Omówienie to było często wykorzystywane w dobie romantyzmu, np. u Adama Mickiewicza w balladzie *Świtez*¹⁷:

*Gotowa zbrodnia: czyli wezwać hordy
I podle przyjąc kajdany,
Czy bezbożnymi wytępić się mordy;
Panie! – zawołam – **nad pany!**¹⁸ [w. 149–152],*

czy u Zygmunta Krasińskiego¹⁹ w *Przedświcie* (I 335). Konstrukcję *pan nad pany* odnajdujemy poza tym w *Beniowskim* Juliusza Słowackiego w znaczeniu ‘Allah’ (s. 223, w. 269) oraz w *Królu-Duchu* w znaczeniu ‘Bóg’:

*Te drugie kwitły na wiślanej górze
I z trupów mają wonie tajemnicze...
Poznaj, jeżeli jesteś **pan nad pany**,
Które ja rodzę – a które kurhany? [w. 153–156]²⁰.*

Peryfrazę zarejestrowali redaktorzy *Słownika warszawskiego*, egzemplifikując cytatami ze Stanisława Grochowskiego oraz Remigiusza Suszyckiego²¹.

1.2. Bóg – wszechwiedzący, wszechobecny

Kolejne omówienie nazwy *Bóg* autorstwa Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej *ty, który wiesz ode mnie więcej* przedstawia Boga jako wszechwiedzącego, w opozycji do ułomnego, o ograniczonych możliwościach poznawczych człowieka:

¹⁶ M. Kucala, *Nazywanie Chrystusa w historii polszczyzny*, w: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego...*, s. 208–209.

¹⁷ Podaję za: M. Białokórska, *Mickiewiczowskie peryfrazy...*, s. 192.

¹⁸ Cytat pochodzi z: A. Mickiewicz, *Dziela*, pod red. J. Krzyżanowskiego, Warszawa 1955, t. I *Wiersze*, s. 113.

¹⁹ J. Puzynina, *op.cit.*, s. 108.

²⁰ J. Słowacki, *Dziela*, pod red. J. Krzyżanowskiego, Wrocław 1952, t. V *Król-Duch*, s. 180.

²¹ *Słownik języka polskiego*, pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, Warszawa 1900–1927, t. IV, s. 30 (dalej SW). Zastosowano pisownię zgodną z SW.

*Przytul mnie mocno w mej trwodze dziecięcej,
Weź twarz mą w ręce, mów mi o miłości –
Mów mi, ty, który wiesz ode mnie więcej,
Że niepotrzebnie boję się ciemności [Ur Tłum, II 502].*

Bóg ma pełnić rolę opiekuńczą, pocieszyć człowieka, przytulić, wesprzeć w trudnych momentach. Podobne, choć nie tożsame konstrukcje analityczne oparte na zdaniu względnym znajdujemy w dobie romantyzmu, i tak Słowacki zastosował omówienie nazwy *Bóg* – *Ten, co jest na niebie* [PdoZ, s. 17, w. 271]. Poza tym na określenie bóstwa pogańskiego utworzył peryfrazę *Ten, co pioruny świecił czerwonymi* [K-D, s. 479, w. 78].

W liryku *Modlitwa* znajdujemy peryfrazę – *Duch Świata*, sugerującą pozaziemską naturę Boga i implikującą jego wszechobecność:

*I za to, że prócz winnic, owoców i lata,
kwiatów słodkich jak chwile, majestatu wody,
prócz tęsknoty i śpiewu, prócz snu i swobody
jest Miłość – pochwalony bądź, o **Duchu Świata** [Ou Eti Mod, II 266].*

1.3. Bóg – stwórca

W badanym materiale wyodrębnić można również grupę omówień nazwy *Bóg* przedstawiającą Go jako stwórcę świata:

- *Ten, co śnieg stworzył/ i gwiazdy układa z niego* [Ur Gw, II 353];
- *architekt snów i diamentów*:

*Dlaczego **Ten, co śnieg stworzył**
i gwiazdy układa z niego,
architekt snów i diamentów,
w warsztatach swoich niebieskich
nie stworzy z mojego życia gwiazdy,
zamiast ze śniegu,
zdobiąc ją równie pięknie w ostrza, gałązki i kreski? [Ur Gw, II 353].*

Niebo w powyższym liryku jest zobrazowane jako miejsce pracy, warsztat, zaś Bóg jako rzemieślnik, kreator świata. Te peryfrazy odwołują się do wiary, iż Bóg stworzył świat w siedem dni: „Na początku Bóg stworzył niebo i ziemię” [Rdz 1,1]²². Typ peryfraz przedstawiający Boga jako stwórcę funkcjonował w XVI-wiecznej polszczyźnie. W.R. Rzepka i B. Walczak podają następującą egzemplifikację zjawiska: *stworzyciel nieba, niebieski*,

²² Wszystkie cytaty biblijne pochodzą z: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, w przekładzie polskim W.O. Jakuba Wujka S.J., Kraków 1962, wyd. trzecie poprawione.

nieba i ziemie; stwórca nieb i wszech niskości; twórca nieba, rzeczy, zbawienia²³. Jadwiga Puzynina zaznacza, iż w poezji romantycznej pojawia się w imionach opisowych Boga funkcja stwarzania, stąd w tekstach tej doby nazwy: *Stwórca*, *Stworzyciel* i *Twórca*²⁴. Mirosław Bańko odnotował XX-wieczne konstrukcje analityczne z komponentami *Pan*, *Stwórca*: *Stwórca Wszechrzeczy*, *Pan Wszechrzeczy*²⁵, wskazując na ich biblijną proveniencję: „Pismo Święte wielokrotnie nazywa Boga Panem i Stwórcą oraz przypisuje mu takie atrybuty, jak Wszechmocny, Wszechmogący, Wszechwiedzący i Wszechwładny”²⁶.

Do wizerunku Boga-kreatora świata nawiązuje kolejne omówienie Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej – *Ten, który mienie swoje gwiaździste roztrwania*:

Ten, który mienie swoje gwiaździste roztrwania

*Na płaszcze róż czerwonych, lilij białosinych,
Ten mnie ozdobił w chwili naszego spotkania
W rumieńce – ciebie w bladeść – i nie wiedział, co czyni [K Erotyki II, I 494].*

Peryfrazą ta potwierdza, iż to Bóg włada niebem i jego elementami, a więc gwiazdami:

I rzekł Bóg: „Niech się staną światła na sklepieniu nieba i niech dzielą dzień od nocy; i niech będą na znaki i czasy i dni i lata, aby świeciły na sklepieniu nieba, a oświecały ziemię!” I stało się tak. I uczynił Bóg dwa światła wielkie: światło większe, aby rządziło nocą, i gwiazdy. I umieścił je na sklepieniu nieba, aby świeciły nad ziemią, żeby rządziły dniem i nocą, i dzieliły światłość od ciemności. I widział Bóg, iż było dobre [Rdz 1,1, 4–18].

1.4. Bóg – źródło darów

Zarówno w tradycji poetyckiej, jak i lirykach Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej odnajdujemy również omówienie *laska lask*, które odnosi się do postrzegania Boga jako źródła darów, pociechy i wszelkich radości.

*A więc istniejesz, o lasko lask,
Skoro cię wszyscy wzywają!
Lecz trzeba umieć poprosić — tak
Jak róża czy klon, czy pająk... [Bp ModOrg, I 443].*

²³ W.R. Rzepka, B. Walczak, *op.cit.*, s. 59.

²⁴ J. Puzynina, *op.cit.*, s. 106.

²⁵ M. Bańko, *op.cit.*, s. 297.

²⁶ *Ibidem*, s. 175.

* * *

Należy przyjąć, iż dwie peryfrazy nazwy *Bóg – Pan nad Pany i łaska łask* mają ustabilizowany status w polszczyźnie pierwszej połowy XX wieku, zaś 8 pozostałych wypadów uznać za idiolektalne innowacje poetki.

Z analizy peryfrazy nazwy *Bóg* wyłania się wizerunek wszechwiedzącej istoty nadprzyrodzonej o nieziemskiej mocy, która decyduje o losach człowieka (jego życiu, śmierci). Poza tym jest to obraz kreatora, stwórcy świata i bezspornego, absolutnego władcy. Obraz ten jest więc zgodny z definicją nazwy *Bóg* zaproponowaną przez Annę Wierzbicką: *to ktoś, kto nie jest częścią świata i od czyjej woli wszystko zależy*²⁷ oraz tożsamy z atrybutami Boga zaproponowanymi przez Jadwigę Kowalewską-Dąbrowską: stwórczość; wszechmoc; wieczność; istotowa odrębność; dobroć²⁸.

2. Peryfrazy nazwy *Chrystus* (2)

W lirykach poza odwołaniami do Boga Ojca znajdujemy również odwołania do Chrystusa, którego poetka pięciokrotnie określiła nazwami syntetycznymi (*Chrystus* 3×, *On* 2×), natomiast dwukrotnie konstrukcjami peryfrastycznymi. Pawlikowska wykorzystwała omówienia motywowane wydarzeniami biblijnymi: *Ten, którego „królestwo nie było z tego świata”* oraz *Ten, który ongi wodę w wino zmienił*, by oddać realia drugiej wojny światowej.

W *Szkicowniku wojennym* poetka pisze:

*Skowyt piekielnej biedoty, [...], o jakżeby się rozpętał, gdyby **Ten, którego „królestwo nie było z tego świata”**, stanął nagle przy mikrofonie, aby powtórzyć raz jeszcze słowa, za które Go tu kiedyś, już podczas gościny u nas, zamordowano [Ou Szkicw (VII) 2, II 116].*

Omówienie nawiązuje do słów wypowiedzianych przez Chrystusa, w odpowiedzi na zadane przez Piłata pytanie: *„Tyś jest król żydowski?”* [J 18, 33]. Odpowiedział Jezus: *„Królestwo moje nie jest z tego świata”* [J 18, 36].

Peryfraza *Ten, który ongi wodę w wino zmienił* również jest motywowana wydarzeniami biblijnymi w Kanie Galilejskiej.

Rzecz im Jezus: Napelnijcie stągwie wodą! I napelnili je aż do wierzchu. I rzecz im Jezus: Zaczepnijcie teraz i zanieście gospodarzowi wesela. [J 2, 7–8]. A gdy gospodarz wesela skosztował wody, która stała się winem... [J 2, 7–9].

²⁷ A. Wierzbicka, *Porównanie – gradacja – metafora*, „Pamiętnik Literacki” 1971, z. 4, s. 126–147.

²⁸ J. Kowalewska-Dąbrowska, *Językowy obraz Boga i człowieka w poezji Jana Twardowskiego*, Gdańsk 2006, s. 57.

Omówienie nazwy *Chrystus* wykorzystuje poetka, by zaakcentować konieczność dokonania cudu przeniesienia jej z obczyzny do Polski w trakcie drugiej wojny światowej:

*Ten, który ongi wodę w wino zmienił,
Wolny w swej lasce, w cudach niezawisły,
Mógłby mi zmienić tej jeszcze jesieni
Gorzką toń morza w słodką wodę Wisły...* [Ou Rubw (V) Wiś, II 159].

Należy zaznaczyć, iż przedstawione peryfrazy nazwy *Chrystus* wykazują się małą innowacyjnością strukturalną i są motywowane wydarzeniami biblijnymi. Poetka wykorzystuje je w nietypowych funkcjach, a mianowicie, by zobrazować los Polaków w czasie drugiej wojny światowej.

3. Peryfrazy nazw świętych (2)

Poetka określiła Jana Chrzciciela omówieniem *święty, co przy uczcie także stracił głowę*:

[...] *Toast w uszach tętni! –
Głowę, kulę kościaną w smugi siwopłowe,
Położyłby na misie i zasnął najchętniej,
Jak święty, co przy uczcie także stracił głowę* [Śz lokaj Jan, I 391]

Podobne konstrukcje na określenie świętych stosował już Juliusz Słowacki, np. św. Piotra określił omówieniem – *ten, co kluczem kręci* [B, s. 259, w. 15].

Święty Sebastian został przedstawiony jako *Cel dla łuczników – pogan* [Ou Stary, II 200]. Peryfrazą jest motywowana przedstawieniami Świętego²⁹ jako przekłutego strzałami.

4. Peryfrazy nazw bogów pogańskich (6)

W lirykach Maria Pawlikowska-Jasnorzewska wykorzystwała konstrukcje peryfrastyczne dla sportretowania bogów pogańskich.

²⁹ **Sebastian** ‘centurion rz., patron łuczników, producentów szpilek, żołnierzy, więźniów, rannych i zakaźnie chorych’ (W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1967, s. 641).

4.1. Afrodyta

Najczęściej pojawiają się peryfrazy Afrodyty³⁰, określonej:

- *Królową na tronie złotym* [Ur Saf, II 483],
- *Boską córką Zeusa* [Ur Saf, II 483],
- *Panią naszą*:

Królowo na tronie złotym,

Nieśmiertelna Afrodyto,

Boska córko Zeusa, wzywam cię!

Pani nasza, nie dopuść, by dalej tyle krzywd

Rozdzierało mi serce! [Ur Saf, II 483].

- *Panią naszą Cypryjską* [Ur Saf, II 484]:

O Pani nasza Cypryjska,

Gdyś mnie słodko wywoływała

Z tej ziemi, co jak morska toń

Goryczą pryska...

Liczne omówienia nazwy *Afrodyta* użyte zostały w wierszu *Inwokacja Safony*, a więc ich obecność jest motywowana tematyką utworu.

4.2. Dionizos

Raz znajdujemy odwołanie do Dionizosa, nazwanego *bogiem winnic i żarów*:

*wsunął się za mną cicho **bóg winnic i żarów,***

który ma w oczach morze i snów umęczenie [Ou Eti Mod, II 266].

Peryfrazą podkreśla powszechnie znany fakt, iż Dionizos „wprowadził uprawę latorośli winnej i uczył wytłaczania gron i fermentacji wina”³¹. U Adama Mickiewicza odnajdujemy

³⁰ **Wenus** ‘zrodzona z piany morskiej małżonka Hefajstosa, kochanka Aresa, piękna bogini miłości zmysłowej, opiekunka żeglarzy, matka (z Aressem poczętych) Harmonii, Erosa i Priapa, (z Anchizemem) Eneasza, (z Hermesem) Hermafrodyty’ (W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1994, s. 619). **Afrodyta** ‘bogini miłości zmysłowej, piękna i wdzięczna, opiekunka żeglarzy, bóstwo pochodzenia asyro-babilońskiego, małżonka Hefajstosa, którego zdradzała z Aressem [...]’ (W. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Kraków 1991, s. 18).

³¹ **Dionizos** (rzymski Bachus) ‘bóg wina, płodnych sił natury, plonów; syn Zeusa i Semele, małżonek Ariadny. Gdy przed urodzeniem Dionizosa, na prośby Semele, Zeus objawił jej swą boską postać, Semele zginęła spalona przez piorun. Zeus wszakże uratował dziecko i donosił je zaszyte w udzie. Dionizos wprowadził uprawę latorośli winnej i uczył wytłaczania gron i fermentacji wina w wielu krajach. Podróżował zaś na rydwanie, z wesołym, tłumnym, hałaśliwym orszakiem bachantek, satyrów, sylenów, nimf [...]’ (W. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*..., s. 210).

omówienie rzymskiego odpowiednika *Bachusa* – *bóg, co bluszczem gibkie wieńczy berła*³².

4.3. Salamandry

Salamandry³³ – duchy, których miejscem przebywania są płomienie – określone zostały spersonifikowaną peryfrazą *złote córki ognia*:

*Dwie piękne salamandry, złote córki ognia,
Usiadły sobie w piecu, jak to czynią co dnia
I wśród wstążek, języków i liści ognistych
Odczytują płomieniem obrzeżone listy* [Ur Sal, II 283].

5. Peryfrazy nazwy *diabeł* (9)

Szatan w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej określony jest za pomocą 3 wyrazów syntetycznych w 28 użyciach tekstowych (*diabeł* 14×, *szatan* 11×, *demon* 3×), poza tym 9 konstrukcjami peryfrastycznymi.

Wśród peryfraz nazwy *szatan* znajdujemy konstrukcje nawiązujące do potocznych, ludowych wyobrażeń, według których jest on wizualizowany jako istota m.in. z rogami, kopytami i ogonem, stąd omówienie – *Osoba z rogami*:

*Tam znów cień się dłuży
w Osobę z rogami* [Nm Stra, I 73].

Poza tym omówienia nazwy *szatan* są inspirowane chrześcijańskimi wyobrażeniami, np. gdy jest on postrzegany jako *Boży cień*. Peryfrazą ta wskazuje, iż władcą świata jest Bóg, który dominuje nad szatanem:

*Za miłość zapłać miłością,
za pożądanie pragnieniem –
choć jesteś jeno ciemnością
i Bożym cieniem* [Nm Czar, I 31].

³² M. Białokórska, *Mickiewiczowskie peryfrazy...*, s. 192.

³³ **Salamandra** ‘legendarny duch przebywający w ogniu’: Salamandry są to **najpoetyczniejsze w świecie duchy ognia, sylfom pokrewne**. Klein, Mick. (*Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, Warszawa 1958–1969, t. VIII, s. 17) (dalej SJPD).

Mirosław Bańko wśród najbardziej znanych, konwencjonalnych peryfraz nazwy *diabeł* odnotował konstrukcje: *anioł upadły*, *ojciec kłamstwa*, *nieczysty duch* oraz *sila nieczysta*³⁴, dowodzące negatywnego aksjologizowania omawianej istoty.

Pawlikowska-Jasnorzewska trzykrotnie użyła konwencjonalnego³⁵ omówienia *Zły Duch*, w którym rzeczownik *duch* podkreśla nadprzyrodzoną naturę szatana, zaś przymiotnik *zły* sytuuje go w binarnej opozycji do dobrego Boga:

- *Łzy wstrętne **Złemu Duchowi** jak woda świecona (gdyż są one zawsze szczere i Bogu się srebrzą), nie pojawiają się już w oczach ludzkich, pełnych dumy, stwardniałych na kość* [Ou Szkicw (VII) 3, II 116];
- *Czuwasz, **Zły Duchu!** Rozpościerasz skrzydła/ Nad ziemią, w trosce ku niej przychylony...* [Ou Rubw (III) Opieka, II 140];
- *Wielki jest **zły duch** i szeroko rozpięte są nocne jego skrzydła* [Ou Szkicw (VII) 1, II 115].

Omówienie *zły duch* ‘djabeł, czart, szatan, bies’ zarejestrował SW [I/577], poświadczając cytatem z Jana Jabłonowskiego oraz przysłowiem: „Czyha, jak *Zły Duch* na dobrą duszę”. Zauważyć należy, iż w poezji Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej występują niekonsekwencje w pisowni peryfrazy, dwie konstrukcje rozpoczynają się wielkimi literami, zaś jedna małymi.

Kolejne omówienia nazwy *szatan* podkreślają jego związek z miejscem przebywania – piekłem, usytuowanym według potocznych wyobrażeń w ziemi: *podjadki drobnej fauny z dna piekiel* [Ou Szkicw (VII) 2, II 116]; *piekielna biedota* [Ou Szkicw (VII) 2, II 116]; „*Dolne zjawy*” [Ou Szkicw (VII) 2, II 116].

Rządy szatana nad złymi ludźmi na ziemi i duszami w piekle uwypukla konstrukcja analityczna *ciemności księżę*, zastosowana na określenie najważniejszego z diabłów – Lucyfera. Peryfrazta ta użyta została w kontraście z konotującym dobro wyrazem *archanioł*:

*I źli, i dobrzy w dzisiejszym zamęcie
Walczą okrutnie, tępią się zawzięcie,
Godzą w niewinnych – aż Bóg zapomina,
Kto archaniołem, kto **ciemności księciem**...* [Ou Rubw (V) Zamęt, II 157].

³⁴ M. Bańko, *op.cit.*, s. 301.

³⁵ Omówienie **zły duch** jest odnotowane w: *ibidem*.

Przedstawianie szatana jako cesarza, księcia funkcjonowało w literaturze XVI-wiecznej³⁶. Wśród najbardziej znanych peryfraz nazwy *diabel* Bańko również odnotował konstrukcję *książę ciemności*³⁷.

Konstrukcje analityczne Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej kreują wizerunek szatana, o negatywnych konotacjach, co podkreśla explicite przydawka *zły* w omówieniu *Zły Duch* oraz pośrednio *dolny* w peryfrazie „*Dolne zjawy*” (wszystko co w dole, w przeciwieństwie do tego, co w górze jest wartościowane negatywnie). Z analizy omówień nazwy *szatan* wyłania się obraz istoty nadprzyrodzonej, nieziemskiej (*duch* w peryfrazie *zły duch* oraz *zjawa* w peryfrazie „*Dolne zjawy*”), podporządkowanej Bogu, i władającej złymi ludźmi.

6. Peryfrazy nazwy *anioł* (4)

Na określenie anioła Pawlikowska-Jasnorzewska użyła 6 nazw syntetycznych w 44 użyciach tekstowych (*anioł* 35×, *aniołek* 2×, *archanioł* 2×, *serafin* 3×, *Potęgi* 1×, *Trony* 1×). Portret anioła dopełniają dwie konstrukcje analityczne: *skrzydlate embriony* [Nm Śl, I 76] i *czerwone dzieciątka* [Nm Śl, I 76], które wystąpiły w wierszu *Ślub*:

*Zaś na chórze złośliwie klaniały się z kątką
skrzydlate embriony, czerwone dzieciątka
i odpędzały z gniewem raka, nowotwora,
który tu zajął miejsce jeszcze wczoraj z wieczora.*

Nazwy te są nawiązaniem do wiary, że nienarodzone dzieci poszerzają grono aniołków. W wierszu *Ślub* podkreślają funkcję opiekuńczą aniołów, poza tym pośrednio wskazują na wyobrażenia tych istot – skrzydlatych, pulchnych, podobnych do dzieci³⁸.

Omawiana istota przedstawiona została również za pomocą metonimicznej konstrukcji analitycznej *anielski fluid*³⁹, którą odnajdujemy w wierszu *Seans na dnie morza*:

³⁶ Za: W.R. Rzepka, B. Walczak, *op.cit.*, s. 63.

³⁷ M. Bańko w *Słowniku peryfraz...* wśród omówień nazwy **Lucyfer** przytacza **książę piekiel** (s. 313) oraz **książę ciemności** (s. 301).

³⁸ J. Kowalewska-Dąbrowska podaje, iż ikonografia kościelna wypracowała konwencjonalne stylizacje postaci widzialnych niewidzialnego ducha, m.in. anioła rycerskiego, dworskiego, kapłańskiego, **dziecięcego**, chłopięcego, młodzieńczego, a nawet dziewczęcego. Najczęściej był on ukazywany jako młodzienc bez zarostu, ubrany w długą szatę oraz uskrzydłony (J. Kowalewska-Dąbrowska, *Obraz anioła w poezji Jana Twardowskiego*, w: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*, s. 182). Por. E. Małek, *Postacie aniołów w dawnych literaturach i folklorze wschodniosłowiańskim*, w: *Inspiracje chrześcijańskie w kulturze Europy. Materiały z konferencji 11–14 maja 1999*, cz. II, pod red. E. Woźniak, Łódź 2000, s. 243–257.

³⁹ **Fluid** ‘wg wyobrażeń spirytystów: prąd psychiczny wydzielający się z ludzkiego ciała’ (SJPD, t. II, s. 917).

*Tłum fantomów wzrastał, ośmielony,
na **anielski fluid** się rzuciwszy
skrzela prężąc
jak szatańskie skrzydła... [Pbd Seans, I 316].*

Poza tym *anioł* został nazwany *wielkim owadem* [Ur Kwitnąca, II 473] ze względu na styczność cech (posiadanie skrzydeł i możliwość latania):

*Może mnie niewidzialny, **wielki owad**, Anioł
Wysysa złotymi usty,
Choć o tym nie wiem?*

Kreśląc językowy portret anioła, poetka podkreśliła jego atrybuty, a mianowicie możliwość latania, stąd określenie *wielki owad*, *skrzydlate embriony*, wygląd przypominający dziecko – *czerwone dzieciątka* oraz niezemskie pochodzenie – *anielski fluid*.

7. Peryfrazy nazwy *niebolraj* (6)

Pawlikowska-Jasnorzevska w lirykach wykorzystała 30 omówień nazwy niebo⁴⁰, spośród których 6 jest motywowanych wierzeniami chrześcijańskimi – i tylko te zostaną poddane analizie. Odwołują się one do przekonania, iż ta przestrzeń jest metaforyczną siedzibą chrześcijańskiego Boga i aniołów.

Omówienie *błękit chrześcijański* użyte w wierszu *O pianie morskiej* podkreśla proveniencję nieba. Przymiotnik *chrześcijański* pełni funkcję waloryzującą pozytywnie omawianą przestrzeń, podkreśla różnicę w aksjologizacji ziemi i nieba, w obliczu którego, jak zaznacza poetka, nie przystoi modlić się o ziemskie uczucie miłości:

*Jakże pod **chrześcijańskim** modlić się **błękitem**
O ratunek w miłości, o zwycięstwo marzeń [K O pianie, I 473].*

W peryfrazy *siedziba aniołów* rzeczownik *siedziba* konotuje miejsce, zaś przydawka rzeczowna *aniołów* odnosi nas do wierzeń chrześcijańskich, według których zamieszkują one przestrzeń nad ziemią. W wierszu *Słowa ku niebu* omówienie zostało wykorzystane, by podważyć ten sąd:

⁴⁰ Pozostałe omówienia nazwy **niebo** zostały przedstawione w artykule: J. Rychter, *Peryfrazy nazwy „niebo”...*

[...] *Niebo, nie, nie, tyś nie boskie!*
*I nie tyś jest **siedzibą aniołów**, lecz raczej*
Dobre serce człowieka, którym tak pomiatasz... [Ril Słowa, II 19].

U Juliusza Słowackiego znajdujemy omówienie nazwy *niebo* o podobnej budowie – *kraina smutnych aniołów*⁴¹:

To mojej duszy, dobytej z popiołów,
Da wiele ciszy; i na jaką bladą
*Gwiazdę, do **smutnych krainy aniołów***
Przeniesie senną [PdoZ, s. 18, w. 289–292].

Biblijną proveniencję⁴² ma również peryfraz *królestwo niebieskie*⁴³, wykorzystana przez poetkę:

*Człowieku, ty, który żądasz **królestwa aż niebieskiego!***
gdy nędzarz o chleb cię prosi – bledniesz, udajesz głuchego... [Ur Mis, II 521].

Powyższa konstrukcja analityczna, mogąca oznaczać zarówno niebo, jak i raj, jest skonwencjonalizowana, czego dowodzi umieszczenie jej w *Słowniku peryfraz*⁴⁴ w znaczeniu ‘niebo, raj, miejsce, gdzie przebywa Bóg, święci i dusze zbawionych’⁴⁵.

Za oryginalne idiolektalne twory Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej uznać należy dwa omówienia nazwy *niebo*: *kopuła nicości i emalia/ Pełna przekory* użyte w wierszu *Słowa ku niebu* z 1941 roku:

*Zwodnicza ty **kopuło nicości, emalio***
Pełna przekory, jasna, bowiem nie zużyta
Przez cały wrzesień! [Ril Słowa, II 19].

Powyższe konstrukcje nawiązują do aktualnej sytuacji pozajęzykowej, a więc toczącej się wojny. Dowodzą percepcji nieba jako metaforycznej siedziby Boga, ku któremu wznoszono w tym czasie liczne niewysłuchane prośby.

⁴¹ J. Rychter, *Funkcje peryfraz nazwy „niebo” w utworach poetyckich Juliusza Słowackiego...*, s. 110–113.

⁴² W Biblii czytamy np. „Łatwiej jest wielbłądowi przejść przez ucho igielne, niż bogatemu wejść do **królestwa niebieskiego**” [Mt 19, 24].

⁴³ U Juliusza Słowackiego znajdujemy peryfrazę **królestwo boże** ‘niebo lub raj’ użyte trzykrotnie (za: J. Rychter, *Funkcje peryfraz nazwy „niebo” w utworach poetyckich Juliusza Słowackiego...*, s. 110–113).

⁴⁴ M. Bańko, *op.cit.*, s. 317.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 101.

Omówienia nazwy *niebo/raj* o chrześcijańskiej etymologii wykorzystuje poetka dla zobrazowania uczuć podmiotu lirycznego. Uwypuklają one różnicę pomiędzy światem przyziemnych uczuć a niebiańskim światem doznań wzniosłych oraz kreują wizerunek przestrzeni nieba jako stworzonej przez Boga, niekiedy waloryzowanej negatywnie, np. gdy Stwórca nie odpowiada na prośby człowieka.

8. Peryfrazy nazwy *zaświaty* (2)

Jak zauważają Jerzy Bartmiński i Stanisława Niebrzegowska, „różnicowanie funkcjonalne nieba i piekła znajduje swoje przedłużenie w opisie ich budowy i wyglądu”⁴⁶. Oba wyobrażenia usytuowane są w przestrzeni dalekiej, bliżej niezlokalizowanej, w zaświatach. Do tego przestrzennego postrzegania piekła odwołuje się autorka *Niebieskich migdałów*, zastępując nazwę syntetyczną *zaświaty* peryfrazą *tamten świat*, dwukrotnie użytą w lirykach [Ur Bez, II 313; W Akw, I 231]. Omówienie zarejestrował Bańko w znaczeniu „życie pozagrobowe”⁴⁷.

W wierszu *Akwarium* omówienie *tamten świat* oznacza przestrzeń pozaziemską, a więc zarówno niebo, jak i piekło:

*ślimak z ukwiałem różowym żyjący za pan brat
i fioletowy krzyżyk meduzy, który się w górze leniwie wałęsa –
może to wszystko jest niebo lub piekło, tamten świat?* [W Akw, I 231].

W liryku *Bez ciebie* peryfraza *tamten świat* jest synonimem przestrzeni bliżej nieokreślonej, do której trafiają ludzie po śmierci:

*A jednak świat się skończył. Czy wy rozmiecie?
Świata nie ma i ja go nie stworzę.
Czas jest równy i cichy. Lecz czekajcie... może –
Może ja jestem już na **tamtym świecie?*** [Ur Bez, II 313].

Zaznaczyć należy, iż przywołane omówienie ma wielowiekową tradycję. Pojawiło się trzykrotnie w utworach poetyckich Słowackiego [B, s. 202, w. 503; K-D, s. 15, w. 295; PPD, s. 291, w. 142], np.: „Nie szedł na *tamten świat* z szatana trwogą,/ Jak duch... na czarnej łodzi... bez nikogo...” [K-D, s. 15, w. 295]. W tradycji poetyckiej konstrukcja peryfrastyczna *tamten świat* jest zazwyczaj stosowana na oznaczenie piekła, zaś w lirykach Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej znajdujemy szersze rozumienie, jako przestrzeni, którą zamieszkują dusze

⁴⁶ J. Bartmiński, S. Niebrzegowska, *Językowy obraz polskiego nieba i piekła*, w: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego...*, s. 199.

⁴⁷ M. Bańko, *op.cit.*, s. 246.

po śmierci. Znaczenie Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej koresponduje z potoczną percepcją nieba i piekła jako miejsc metafizycznych, pośmiertnych siedzib ludzkich dusz, elementów zaświatów, tworzących chrześcijańską opozycję: dobro–zło⁴⁸; radość–cierpienie; nagroda–kara, ale o wspólnej cesze – wieczność.

Wnioski

Reasumując, należy stwierdzić, iż Maria Pawlikowska-Jasnorzewska wprowadziła do swoich liryków 41 peryfraz nazw z kręgu religijnego (10 peryfraz nazwy *Bóg*, 9 – nazwy *diabeł*, 6 – nazwy *niebo/raj*, 6 – bogów pogańskich; 4 – anioła; 2 – *zaświaty*, 2 – świętych). Omówień nazw religijnych jest w lirykach poetki stosunkowo niewiele. Zdecydowanie więcej wykorzystwała nazw analitycznych z innych kręgów semantycznych. I tak np. dla porównania: w jej lirykach znajdujemy aż 63 peryfrazy nazw astronomicznych i meteorologicznych⁴⁹, czy 46 omówień nazw florystycznych⁵⁰. Nasuwa to przypuszczenie, iż ten fragment rzeczywistości określała poetka wprost, a tylko w wyjątkowych, umotywowanych wypadkach sięgała po omawiany środek poetyckiego wyrazu.

Większość peryfraz nazw religijnych wyróżnia się oryginalnością i naddaną semantyką (*architekt snów i diamentów* ‘*Bóg*’). Są one motywowane tradycją literacką, zwłaszcza biblijną – *Pan nad Pany* ‘*Bóg*’ lub wydarzeniami biblijnymi: *Ten, który ongi wodę w wino zmienił* ‘*Chrystus*’. Budową nawiązują do konstrukcji wykorzystywanych już przez pisarzy XVI-wiecznych czy przez romantyków – Słowackiego i Mickiewicza.

Omówienia nazw religijnych pełnią przede wszystkim funkcję poetycką oraz informacyjną, gdyż wnoszą dodatkowe wiadomości o elementach świata przedstawionego (charakteryzują istoty niezemskiej proveniencji – Boga, Chrystusa, anioła, diabła..., jak i miejsca ich przebywania – raj, piekło). Oprócz tego omawiane figury stylistyczne są nośnikami pozytywnych lub negatywnych emocji.

Indeks peryfraz

Bóg (10)

- *Duch Świata* [Ou Eti Mod, II 266];
- *Ten, który wszystko może* [Cl Meduzy, I 266];
- *ten, co mnie życie odbierze* [W St, I 227];
- *Ten, który mienie swoje gwiazdziste roztrwania* [K Erotyki II, I 494];

⁴⁸ Por. B. Greszczuk, *Antynomia dobra i zła w najstarszym piśmiennictwie religijnym*, w: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego...*, s. 47–56.

⁴⁹ J. Rychter, *Peryfrazy nazw astronomicznych i meteorologicznych...*, s. 107–124.

⁵⁰ J. Rychter, *Peryfrazy nazw florystycznych...*

- *Ten, co śnieg stworzył/ i gwiazdy układa z niego* [Ur Gw, II 353];
- *ty, który wiesz ode mnie więcej* [Ur Tłum, II 502];
- *architekt snów i diamentów* [Ur Gw, II 353];
- *Pan nad Pany* [Ou Etiu Mod, II 266];
- *światów rządca* [K Mas, I 507];
- *laska lask* [Bp ModOrg, I 443].

Chrystus (2)

- *Ten, który ongi wodę w wino zmienił* [Ou Rubw (V) Wiś, II 159];
- *Ten, którego „królestwo nie było z tego świata”* [Ou Szkicw (VII) 2, II 116].

Święci (2)

- *święty, co przy uczcie także stracił głowę* ‘św. Jan Chrzyciel’ [Śz lokaj Jan, I 391];
- *Cel dla luczników – pogan* ‘św. Sebastian’ [Ou Stary, II 200].

Bogowie pogańscy (6)

- *Boska córka Zeusa* ‘Afrodyta’ [Ur Saf, II 483];
- *Pani nasza Cypryjska* ‘Afrodyta’ [Ur Saf, II 483];
- *Królowa na tronie złotym* ‘Afrodyta’ [Ur Saf, II 483];
- *Pani nasza* ‘Afrodyta’ [Ur Saf, II 483];
- *bóg winnic i żarów* ‘Dionizos’ [Ou Etiu Mod, II 266];
- *złote córki ognia* ‘Salamandry’ [Ur Sal, II 283].

Diabeł (9)

- *Boży cień* [Nm Czar, I 31];
- *Zły Duch* [Ou Szkicw (VII) 3, II 116];
- *Zły Duch* [Ou Rubw (III) Opieka, II 140];
- *zły duch* [Ou Szkicw (VII) 1, II 115];
- *„Dolne zjawy”* [Ou Szkicw (VII) 2, II 116];
- *podjadki drobnej fauny z dna piekiel* [Ou Szkicw (VII) 2, II 116];
- *Osoba z rogami* [Nm Stra, I 73];
- *piekielna biedota* [Ou Szkicw (VII) 2, II 116];
- *ciemności książę* ‘Lucyfer’ [Ou Rubw (V) Zamęt, II 157].

Anioł (4)

- *skrzydlate embriony* [Nm Śl, I 76];
- *czerwone dzieciątka* [Nm Śl, I 76];
- *anielski fluid* [Pbd Seans, 316];
- *wielki owad* [Ur Kwitnąca, II 473].

Niebo (6)

- *siedziba aniołów* [Ril Słowa, II 19];
- *chrześcijański błękit* [K O pianie, I 473];
- *kopuła nicości* [Ril Słowa, II 19];
- *warsztaty niebieskie* [Ur Gw, II 353];
- *emalia/ Pełna przekory* [Ril Słowa, II 19];

– *królestwo niebieskie* [Ur Mis, II 521].

Zaświaty (2)

– *tamten świat* [Ur Bez, II 313];

– *tamten świat* [W Akw, I 231].

Wykaz skrótów

B – J. Słowacki, *Beniowski*;
 D₃ – A. Mickiewicz, *Dziady cz. III*;
 K-D – J. Słowacki, *Król-Duch*;
 PdoZ – J. Słowacki, *Podróż do Ziemi świętej z Neapolu*;
 PPD – J. Słowacki, *Poema Piasta Dantyszka*;
 PT – A. Mickiewicz, *Pan Tadeusz*;
 RozmWiecz – A. Mickiewicz, *Rozmowa wieczorna*.

Źródła (skrótów tytułów tomików i wierszy)

Bp ModOrg – *Balet powojów, Modlitwy organiczne*;
 K Mas – *Krystalizacje, Maskarada Phyllii*;
 K O pianie – *Krystalizacje, O pianie morskiej*;
 Nm Czar – *Niebieskie migdały, Historia o czarownicach*;
 Nm Stra – *Niebieskie migdały, Sen straszny*;
 Nm Śl – *Niebieskie migdały, Ślub*;
 Ou Eti Mod – *Ostatnie utwory, Etiudy wiosenne. Modlitwa*;
 Ou Rubw (III) Opieka – *Ostatnie utwory, Rubajaty wojenne. Opieka złego ducha*;
 Ou Rubw (V) Wiś – *Ostatnie utwory, Rubajaty wojenne. Wiślane wino*;
 Ou Rubw Zamęt – *Ostatnie utwory, Rubajaty wojenne. Zamęt*;
 Ou Stary – *Ostatnie utwory, Stary olejny obraz*;
 Ou Szkicw – *Ostatnie utwory, Szkicownik wojenny*;
 Pbd Seans – *Profil białej damy, Seans na dnie morza*;
 Ril Słowa – *Róża i lasy płonące, Słowa ku niebu*;
 Śz lokaj Jan – *Śpiąca załoga, Stary lokaj Jan*;
 Ur Bez – *Utwory rozproszone, Bez ciebie*;
 Ur Gw – *Utwory rozproszone, Gwiazda śnieżna*;
 Ur Kwitnąca – *Utwory rozproszone, Kwitnąca dziewczyna*;
 Ur Mis – *Utwory rozproszone, Dwuwiersze mistyczne*;
 Ur Saf – *Utwory rozproszone, Inwokacja Safony*;
 Ur Tłum – *Utwory rozproszone, Tłum gwiazd*;
 W Akw – *Wachlarz, Akwarium*.

Bibliografia

- Bańko M., *Słownik peryfraz, czyli wyrażen omownych*, Warszawa 2002.
- Bartmiński J., Niebrzegowska S., *Językowy obraz polskiego nieba i piekła*, w: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*, pod red. B. Kreji, Gdańsk 1999.
- Białoskórska M., *Mickiewiczowskie peryfrazy*, Szczecin 2002.
- Białoskórska M., *Mickiewiczowskie peryfrazy z komponentem ogień i światło*, „Studia Językoznawcze”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, Szczecin 2005, t. 4, s. 9–22.
- Cygan S., *Peryfrazy z kręgu flory w tekstach Stefana Żeromskiego*, w: *Literatura i życie literackie XIX i XX wieku. Prace ofiarowane Profesorowi Zdzisławowi Jerzemu Adamczykowi w roku Jubileuszu*, pod red. B. Utkowskiej i K. Jaworskiego, Kielce 2006, s. 115–130.
- Greszczuk B., *Antynomia dobra i zła w najstarszym piśmiennictwie religijnym*, w: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*, pod red. B. Kreji, Gdańsk 1999, s. 47–56.
- Kopaliński W., *Słownik mitów i tradycji kultury*, Kraków 1991.
- Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1967.
- Kowalewska-Dąbrowska J., *Językowy obraz Boga i człowieka w poezji Jana Twardowskiego*, Gdańsk 2006.
- Kowalewska-Dąbrowska J., *Obraz anioła w poezji Jana Twardowskiego*, w: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*, pod red. B. Kreji, Gdańsk 1999.
- Kucała M., *Nazywanie Chrystusa w historii polszczyzny*, w: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*, pod red. B. Kreji, Gdańsk 1999, s. 208–209.
- Kurkowska H., Skorupka S., *Stylistyka polska*, Warszawa 1959, s. 198–199.
- Loewe I., *Konstrukcje analityczne w poezji Młodej Polski*, Katowice 2000.
- Machnicka V., *Peryfrazy Bolesława Prusa*, Siedlce 2011.
- Małek E., *Postacie aniołów w dawnych literaturach i folklorze wschodniosłowiańskim*, w: *Inspiracje chrześcijańskie w kulturze Europy. Materiały z konferencji 11–14 maja 1999*, cz. II, pod red. E. Woźniak, Łódź 2000, s. 243–257.
- Mickiewicz A., *Dziela*, pod red. J. Krzyżanowskiego, Warszawa 1955, t. I *Wiersze*, s. 113.
- Pawlikowska-Jasnorzewska M., *Poezje zebrane*, pod red. A. Madydy, Toruń 1993, t. I i II.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, w przekładzie polskim W.O. Jakuba Wujka S.J., Kraków 1962, wyd. trzecie poprawione.
- Podraza-Kwiatkowska M., *Obraz Boga wśród światopoglądowych przemian Młodej Polski*, w: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*, pod red. B. Kreji, Gdańsk 1999, s. 146–147.
- Puzynina J., *Językowy obraz Boga w poezji romantycznej*, w: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*, pod red. B. Kreji, Gdańsk 1999.
- Rychter J., *Funkcje peryfraz nazw księżycy i słońca w utworach poetyckich Juliusza Słowackiego*, „Studia Językoznawcze”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, Szczecin 2006, t. 5, s. 181–198.
- Rychter J., *Funkcje peryfraz nazwy „niebo” w utworach poetyckich Juliusza Słowackiego*, „Studia Językoznawcze”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, Szczecin 2007, t. 6, s. 107–124.
- Rychter J., *Funkcjonalno-semantyczna sprawność peryfraz w „Beniowskim” Juliusza Słowackiego*, w: *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, pod red. Z. Krążyńskiej i Z. Zagórskiego, Poznań 2002, t. VIII, s. 29–43.
- Rychter J., *Językowa kreacja anioła w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej*, w: *Język. Religia. Tożsamość*, pod red. G. Cyrana i E. Skorupskiej-Raczyńskiej, Gorzów Wielkopolski 2008, t. II, s. 59–70.
- Rychter J., *Językowa kreacja Boga w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej*, w: *Język doświadczenia religijnego*, pod red. G. Cyrana i E. Skorupskiej-Raczyńskiej, Szczecin 2008, t. I, s. 107–121.

- Rychter J., *Językowa kreacja szatana w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej*, w: *Język doświadczenia religijnego*, pod red. G. Cyrana i E. Skorupskiej-Raczyńskiej, Szczecin 2010, t. III, s. 105–116.
- Rychter J., *Peryfrazy nazw astronomicznych i meteorologicznych w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej*, „Studia Językoznawcze”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, Szczecin 2009, t. 8, s. 107–124.
- Rychter J., *Peryfrazy nazw florystycznych w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej*, „Studia Językoznawcze”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, Szczecin 2011, t. 10, s. 269–292.
- Rychter J., *Peryfrazy nazw z kręgu fauny w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej*, w: *Między dawnymi a nowymi słowy*, pod red. E. Skorupskiej-Raczyńskiej i J. Rutkowskiej, Gorzów Wielkopolski 2010, s. 122–144.
- Rychter J., *Peryfrazy nazwy „niebo” w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej*, „Studia Językoznawcze”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, Szczecin 2010, t. 9, s. 221–234.
- Rzepka W.R., Walczak B., *Bóg i szatan w polszczyźnie XVI wieku*, w: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*, pod red. B. Kreji, Gdańsk 1999.
- Słowacki J., *Dzieła*, pod red. J. Krzyżanowskiego, Wrocław 1952, t. I–V.
- Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, Warszawa 1958–1969.
- Słownik języka polskiego*, pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, Warszawa 1900–1927.
- Słownik terminów literackich*, pod red. J. Sławińskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998.
- Wierzbicka A., *Porównanie – gradacja – metafora*, „Pamiętnik Literacki” 1971, z. 4, s. 126–147.
- Zabierowski S., *O losie jednej z peryfraz Jana Kochanowskiego*, „Ruch Literacki” 1970, z. 6, s. 353–357.
- Ziomek J., *Retoryka opisowa*, Wrocław 2000.

Peryfrazy nazw religijnych w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej

Streszczenie

Artykuł zawiera semantyczną i funkcjonalną charakterystykę 41 peryfraz nazw religijnych wyekscerpowanych z liryków Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej. Analiza funkcjonalna omówień dowiodła, iż pełnią one przede wszystkim funkcję poetycką, ponieważ wyróżniają się oryginalnością i naddaną semantyką (np. *architekt snów i diamentów* ‘Bóg’) oraz informacyjną, gdyż wnoszą dodatkowe wiadomości o elementach świata przedstawionego (charakteryzują istoty nieziemskiej proveniencji – Boga, Chrystusa, anioła, diabła...; jak i miejsca ich przebywania – raj/niebo, piekło). W artykule wskazano omówienia nowatorskie, będące innowacjami idiolektalnymi poetki, jak i konwencjonalne, o wielowiekowej tradycji poetyckiej (np. *ciemności księżę* ‘Lucyfer’). Poza tym ustalono ich motywacje literackie, a także kulturowe. Większość peryfraz jest motywowanych tradycją literacką, zwłaszcza biblijną (np. *pan nad pany* ‘Bóg’), wydarzeniami biblijnymi (*Ten, który ongi wodę w wino zmienił* ‘Chrystus’) lub chrześcijańskimi wyobrażeniami (*Boży cień* ‘diabeł’). Podstawą niektórych stały się potoczne, ludowe wizualizacje istot pozaziemskiego pochodzenia (*Osoba z rogami* ‘diabeł’).

Periphrases of religious names in the poetry of Maria Pawlikowska-Jasnorzewska

Summary

The article includes a semantic and functional characteristic of 41 periphrases of religious names excerpted from the lyric poems of Maria Pawlikowska-Jasnorzewska. The functional analysis has revealed that they play first of all a poetic function, as they are outstanding for their semantics, for example, *architekt snów i diamentów* 'Bóg' 'an architect of dreams and diamonds, God', and an informative function, because they introduce new information on the elements of the presented world (they characterise supernatural beings – God, Christ, an angel, a devil..., and the places they can be found – Paradise, Heaven, Hell). The article presents innovative circumlocutions, which are idiolectical innovations of the poetess, as well as the conventional ones of a long-standing poetic tradition (for example, *ciemności książę* 'Lucyfer' 'prince of darkness, Lucifer'). In addition, their literary and cultural motivations have been traced. Most periphrases are motivated by a literary tradition, especially the Biblical one (for example, *pan nad pany* 'Bóg'), Biblical events (*Ten, który ongi wodę w wino zmienił* 'Chrystus') or Christian images (*Boży cień* 'diabeł', 'a divine shadow, a devil'). Popular folk visualisations of supernatural beings have become the basis for some periphrases (*Osoba z rogami* 'diabeł', 'a person with horns, a devil').